

ИЗПОЛЗВАНЕ НА ХУДОЖЕСТВЕНИ И ДИГИТАЛНИ ТЕХНИКИ В ОБУЧЕНИЕТО НА ЛИЦА С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ЗАТРУДНЕНИЯ ОТНОСНО ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА, ЕМОЦИОНАЛНИЯ ЖИВОТ И СЕКСУАЛНОСТТА

Станка Момчева¹, Татяна Левчева²

¹ Сдружение за подкрепа на лица с умствени затруднения, Варна, България

² U Thrive Europe, Брюксел, Белгия

USING ART AND DIGITAL TECHNIQUES IN EDUCATING PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES ABOUT RELATIONSHIPS, EMOTIONAL LIFE AND SEXUALITY

Stanka Momcheva¹, Tatyana Levcheva²

¹ Association for Support of People with Mental Disabilities, Varna, Bulgaria

² U Thrive Europe, Brussels, Belgium

Резюме

Въведение: Всички хора, независимо дали имат увреждане или не, се нуждаят от възрастово-подходящо сексуално образование, за да развият положителни нагласи спрямо своята сексуалност и да избегнат негативни последици. **Целта** на тази статия е да представи обучителна инициатива, която разработва методика за организиране и провеждане на сексуално обучение за младежи с интелектуални затруднения, отчитаща спецификите, произтичащи от вида на уврежданията и възрастовите им потребности. Направен е сравнителен анализ на политиките по здравно и сексуално образование на младежи с интелектуални затруднения в Белгия и България. **Материал и методи:** Разработена е обучителна програма относно взаимоотношенията, емоционалния живот и сексуалността за младежи с интелектуални затруднения, предложена от специалисти, които работят с хора с интелектуални затруднения, в социалните услуги, предоставяни от Сдружение за подкрепа на лица с умствени затруднения, Варна, България и Les Jardins du 8ème jour, Брюксел, Белгия. В продължение на една година 4 групи участници – в България и Белгия – работиха по различните теми, включени във всеобхватна обучителна програма относно взаимоотношенията и сексуалността. Използвани са методите на неформалното образование, както и специфични художествени техники. **Резултатите** показват, че подобно на връстниците си от общата популация, младите хора с интелектуални затруднения реагират на различните теми, свързани с взаимоотношенията и сексуалността, според тяхното възпитание и ценности, както и в зависимост от степента на съотнасяне към техния личен опит. **Основният извод** от пилотното изпълнение на новата програма е, че обучението трябва да бъде всеобхватно, адекватно, достъпно и навременно, да формира необходимите социални и комуникативни умения, да съдейства младите хора с интелектуални затруднения да изграждат разбирането си за лични граници, които да познават и да могат да спазват.

Ключови думи: неформално образование; сексуално образование; лица с интелектуални затруднения; художествени техники;

Abstract

Introduction: All people, whether they have a disability or not, need age-appropriate sex education to develop positive attitudes towards their sexuality and avoid negative consequences. **The aim** of this training initiative is to develop a methodology for organizing and conducting sexuality education for young people with intellectual disabilities, which takes into account the specifics arising from the type of disability and their age needs. A comparative analysis of the policies on health and sexuality education of young people with intellectual disabilities in Belgium and Bulgaria is made. **Material and methods:** A training program on relationships, emotional life and sexuality for young people with intellectual disabilities has been developed, offered by specialists who work with people with intellectual disabilities in the social services provided by the Association for Support of People with Mental Disabilities, Varna, Bulgaria, and Les Jardins du 8ème jour, Brussels, Belgium. For a year, 4 groups of participants – in Bulgaria and Belgium – worked on the various topics included in this comprehensive training on relationships and sexuality. The methods of non-formal education were used, as well as specific art techniques. **The results** show that, like their peers in the general population, young people with intellectual disabilities respond to different topics related to relationships and sexuality, according to their upbringing and values, as well as the degree of reference to their personal experience. **The main conclusion** of the pilot implementation of this program is that the training should be comprehensive, adequate, accessible and timely, to form the necessary social and communication skills, to assist young people with intellectual disabilities to build their understanding of personal boundaries that they know and can respect.

Keywords: non-formal education; sex education; people with intellectual disabilities; art techniques;

Въведение

Хората с умствени увреждания имат същите човешки права и свободи като тези без увреждания. През последните десетилетия има напредък в признаването на техните нужди, но пълното обществено приемане остава предизвикателство.

Изследванията от последните повече от 20 години подчертават значението на приобщаващите взаимоотношения в семействата, групите от връстници и общностите за социалното включване (1, 2).

В Европа правата на хората с умствени увреждания са гарантирани преди всичко от

Европейската харта на основните права (3). Европейският съюз (ЕС) възприема идеите на Конвенцията на ООН чрез Стратегията на ЕС за правата на хората с увреждания за периода 2021—2030 г. Въпреки, че всяка държава-членка на ЕС има суверенен контрол върху своите политики в областта на здравеопазването и образованието, ЕС предлага подкрепа и ресурси за посрещане на нуждите на хората с умствени увреждания. Стратегията на ЕС дава приоритет на образованието, като предлага цели в рамките на стратегическия пакт за умения, подкрепен от ресурси на ЕС. За да се справи с ограничения цифров достъп, ЕС призовава за инвестиции в адаптивни технологии и цифрови умения (4).

Ключови програми на ЕС като „Еразъм+“ и Европейския корпус за солидарност подкрепят интеграцията и премахването на пречките. Общите политически рамки на ООН и ЕС осигуряват основа за национални действия с финансиране и най-добри практики. Националните правителства са тези, които играят жизненоважна роля в насочването на ресурси към обикновените хора, като включват местните участници в пряк контакт с уязвими лица и общности. В статията се разглеждат резултатите и изводите от проект, проведен в две страни от ЕС, Белгия и България. Тези страни служат като сравнителни отправни точки, за да хвърлят светлина върху състоянието на обучението в социални и междуличностни умения, включително разбиране на интимността и сексуалността, като средство за превенция и социална интеграция на хората с умствени увреждания.

Както Белгия, така и България са подписали Конвенцията на ООН и държавите-членки на ЕС, като привеждат своите политики за хората с увреждания в съответствие със споделени ценности и принципи. Законодателството, държавните политики, плановете за изпълнение и официалните минимални стандарти в двете страни гарантират достъп до образование и социални услуги за хората с увреждания, в т.ч. хората с умствени увреждания. Този приобщаващ, ориентиран към личността подход включва различни заинтересовани страни, включително образователни и здравни специалисти, младежки и религиозни групи и организации с нестопанска цел. Училищата в двете страни запазват автономия при вземането на решения относно спецификата на предоставянето на образование, включително подбора на въпроси.

Белгийската федерална структура децентрализира администрацията, като разпределя отговорностите между федерално и регионално ниво. Докато федералното ниво управлява обезщетенията за доходи, регионалните власти контролират подкрепата за грижи и финансирането на услугите за грижи. Тази сложна система създава множество

пречки за хората с увреждания, особено за тези с умствени увреждания, и поставя значителна административна тежест върху лицата, които се грижат за тях. Въпреки наличието на центрове за грижи и НПО, ориентирането в администрацията остава предизвикателство (5).

За разлика от това, в България функционира по-централизирана административна структура, координирана от Министерството на труда и социалната политика, което си сътрудничи със секторни министерства и неправителствени организации. Прекомерната централизация обаче може потенциално да възпрепятства услугите в други критични области като здравеопазването и образованието и да обезкуражи конструктивната гражданска ангажираност, необходима за приобщаването.

Белгия е успешна в насърчаването на гражданската ангажираност за подкрепа и допълване на услугите за социални грижи. Публично-частните партньорства улесняват създаването на онлайн платформи, като франкофонската EVRAS (6) и нидерландскоезичната Sensoa (7), които предоставят надеждна информация за взаимоотношенията, емоционалния живот и сексуалността. По-кратката демократична история на България е ограничила опита ѝ с публично-частните партньорства. Независимо от това, неправителствени платформи като loveguide.bg (8) предлагат ценна информация и ресурси, докато нарастващата общност от психолози и поведенчески експерти се стреми да увеличи емоционалната грамотност и грамотността относно взаимоотношенията. (9)

Както Белгия, така и в България разчитат на международното техническо ръководство на ЮНЕСКО за сексуално образование (10), за да образоват относно сексуалността и свързаните с нея теми. Белгия, особено Валония, прилага това ръководство чрез концепцията за EVRAS, като набляга на специално разработени сесии, свързани с конкретни въпроси, около осем ключови понятия: междуличностни отношения; ценности, права, култура и сексуалност; разбиране на понятието пол; злоупотреба и безопасност; умения за предпазване на здравето и постигане на благополучие; човешкото тяло и развитие; сексуалност и сексуално поведение; сексуално и репродуктивно здраве.

Въпреки това, неотдавнашно решение на валонското правителство да публикува насоки за преподавателите и да направи задължителни само два часа EVRAS на учебна година предизвиква вълна от погрешно тълкуване, фалшиви новини и несигурност сред някои от изключително разнообразните културни и религиозни общности, които съставляват иначе толерантното и отворено белгийско общество (11), (12), (13).

България се сблъсква с по-малко обществени реакции, но все пак среща скептицизъм при въвеждането на всеобхватно сексуално образование - по повод одобряването на Националната здравна стратегия за 2021-2030 г. (14). Това нежелание не е уникално за тези страни. Недоверието към емоционалното и сексуалното здравно образование е общоевропейски феномен. Сравняването с него изисква противодействие на фалшивите новини и осигуряване на достъп до надеждна информация, особено за уязвимите групи. Необходимо е открит, смел диалог, за да се приспособят различните гледни точки, като същевременно се поддържат научно доказани, приобщаващи подходи като емоционално образование и образование относно взаимоотношенията.

Когато става въпрос за хора с умствени увреждания, белгийските социални служби покриват нуждите чрез неформални образователни дейности, които могат да се провеждат в центровете за социални услуги за хора с такива увреждания (дневни или резидентни). По въпроси, свързани със сексуалността сама по себе си, превенцията на здравето и потенциалните случаи на тормоз, периодично се провеждат персонални консултации от специализирани национални центрове за семейно планиране. Федерацията на франкофонския семеен център Laïc е основала специален ресурсен център, фокусиран върху сексуалното здраве и превенцията за хората с увреждания (15). Белгийските експерти, които споделиха своя опит в контекста на проекта SaHaSo (16), смятат, че правната рамка и инфраструктурата за неговото изпълнение осигуряват достатъчно добра основа за индивидуална работа и специализирано обучение на обучители и социални работници. (17) От друга страна, те признават необходимостта от привличане на повече педагози и социални работници за работа с хора с умствени увреждания като цяло и в частност в областта на емоциите, взаимоотношенията и сексуалността. Необходима е и диверсификация на методологиите и инструментите за обучение.

В България, според експерти, участващи в проекта SaHaSo, се прилагат политики за борба с тормоза и се предоставя консултиране на хора с умствени увреждания при възникване на такива случаи. Отделни центрове за хора с умствени увреждания предлагат превантивни дейности за развитие на социални умения и свързани със сексуалността, макар и несистемно, чрез самостоятелни предложения на НПО или като спешна реакция. Експертите в двете страни признават значението на образованието и информацията относно емоционалния живот, взаимоотношенията и сексуалността за социалната интеграция и безопасността на възрастните с умствени увреждания.

Установена е належаща необходимост от действия за обучение на обучители и социални работници и разработване на специализирани инструкции относно емоционалния живот, взаимоотношенията и сексуалното здраве за хора с умствени увреждания. Проектът „SaHaSo – Safe and Happy in the Society“, финансиран по програма „Еразъм плюс“ на ЕС, се стреми да допринесе за постигането на тази цел чрез иновативни методи на обучение.

Целта на настоящата публикация е да представи обучителна инициатива разработваща методология за организиране и провеждане на сексуално обучение за млади хора с умствени затруднения, отчитаща спецификите, произтичащи от уврежданията и възрастта на обучаваните. Предложен е проактивен подход за повишаване на знанията за сексуалното здраве и за предпазване от потенциално сексуално насилие. Пилотната програма има за цел да оцени достъпността и пригодността на информацията и обучителните материали за участниците и да направи необходимите корекции, ако нещо се окаже неподходящо.

Друга ключова цел е да се обобщят резултатите от пилотната обучителна програма, които ще бъдат ценни за организиране на групови или индивидуални сесии за млади хора с интелектуални затруднения, относно сексуалността в образователни институции, социални услуги или в семействата. Резултатите могат да се използват за планиране на бъдещи подобни инициативи.

Материал и методи: За провеждане на обучението беше разработена нова обучителна програма относно взаимоотношенията, емоционалния живот и сексуалността на млади хора с интелектуални затруднения. Тя беше предложена от специалисти, работещи с лица с интелектуални затруднения, в социалните услуги, предоставяни от Сдружение за подкрепа на лица с умствени затруднения, Варна, България, и Les Jardins du 8ème jour, Брюксел, Белгия. Програмата включва 18 теми, разработени в 37 сесии, с продължителност 1,5-2 часа. Участниците – от България и Белгия, бяха разпределени в 4 групи от 6-8 души.

Всяка сесия включва подробен план, предлагащ достъпна информация и възможност за практикуване на основни умения по различни теми, като публично и частно поведение, познаване на собственото тяло, лични взаимоотношения, приятелство, сексуална активност, уединение, граници, конфиденциалност, даване на съгласие и вземане на решения, самочувствие и идентичност, общуване и асертивност, самостоятелно вземане на решения, сексуално здраве, контрацепция и полово предавани инфекции ППИ, бременност, непланирана бременност и родителство, многообразие и равенство; достъп до и безопасност при

използване на информация от интернет и социалните медии; права и отговорности.

При разработване на плановете на сесиите са използвани обучителни материали и техники, които дават конкретна, кратка информация, и много снимки, които задължително са ясни и недвусмислени, за да илюстрират посланията, включени в материалите. Учебните материали включват: големи снимки, фотографии, изобразяващи ситуации, цветни слайдове, комиксови истории, настолни игри; пъзели; презервативи и реплика на пенис за практикуване на правилното използване на презервативи; санитарни продукти и т.н. аудио и видео помощни средства, виртуални игри, които изискват активно участие и дават възможности за учене чрез допускане на грешки, без негативни последици от тези грешки. Използват се и различни техники, обикновено прилагани в групова работа - групови дискусии, ролеви игри, казуси - за практикуване и трансформиране на наученото в умения за справяне с ежедневни житейски ситуации.

Използвани са и художествени методи, като траш арт, импровизационен театър и създаване на музикални видеоклипове. Техниките са подбрани въз основа на опита на специалистите в организациите-партньори и предоставят на участниците с увреждания платформа за изразяване на техните емоции, стимулират креативността и повишават самочувствието им. Използването на художествени средства има благоприятни ефекти върху различни социално-емоционални поведения (18), (19). Техниките помагат на хората, които изпитват психосоциални проблеми, произтичащи от техните умствени увреждания, като им предоставят средства, чрез които да могат адекватно да изразят себе си. В същото време, чрез средствата на изкуството може да се насърчава положително поведение и повишена степен на поведенчески контрол (20).

Всяка от четирите групи участници, три от България и една от Белгия, е ръководена и от обучител, който работи с тях през цялата 12-месечна обучителна програма. Освен това, повечето групови сесии включват арт ментор, експерт в една от трите области: траш арт, импровизационен театър или създаване на музикален видеоклип. Всяка сесия завършва с обобщение, което ангажира участниците и предоставя обратна връзка за това колко ефективно са предадени посланията на сесията. Обучителите и арт менторите попълват формуляр за обратна връзка от всяка сесия, оценявайки аспекти като групова динамика, ангажираност на участниците, степента, в която те оценяват конкретната тема като значима за техния живот, постигнат напредък и прилагане на художествени техники в потенциално стресови

ситуации, свързани с взаимоотношения, емоционален живот и сексуалност.

Участници: Първоначалната група участници включва 28 лица с лека и средна степен на умствена изостаналост (стойности на IQ между 35 и 69; умствената възраст отговаря на 6-12 г. календарна възраст). Участниците, на възраст 18-30 години, са разделени на три групи във Варна (две в Дневен център за пълнолетни лица с увреждания „Ривие-ра“ и една в Център за социална рехабилитация и интеграция „Чайка“) и една група в Tago, Дневен център към брюкселската организация Les Jardins du 8ème jour. В хода на програмата към тези групи се присъединиха още 10 участници, също с лека и средна степен на умствена изостаналост, на възраст между 30 и 40 години.

Резултати: Между октомври 2022 г. и октомври 2023 г. е проведено едновременно обучение за три групи участници в България и една в Белгия. Програмата е реализирана с известни разлики в България и Белгия. В България трите групи следват програмата последователно, докато обучителите на белгийската група работят в зависимост от заявките на своите участници за работа по конкретни теми във времето на обучителната сесия. Преди началото на обучителната програма за белгийската група, са положени значителни усилия родителите на участниците да се запознаят с целта и съдържанието на програмата, за да облекчат притесненията си спрямо разговорите по чувствителни теми – факт, характерен в по-голяма степен за близките на участниците от мюсюлмански семейства.

За българските участници това беше поредно участие в обучение относно взаимоотношенията, в този смисъл родителите възприемаха обучителните сесии като част от дейностите, организирани в социалните услуги, които децата им ползват.

Наблюденията от обучители и арт ментори, работили с четирите групи участници, бяха записани по електронен път след всяка от 37-те сесии на програмата.

Анализът на отговорите им разкрива, че значителен брой участници се затрудняват да разграничат обществените и личните / професионалните взаимоотношения, особено при взаимодействието си със служителите в социалните услуги, които често считат за приятели поради голямото време, прекарано заедно. Темата за приятелството е много близка до всички участници. Докато малцина са имали опит с романтични отношения, приятелствата представляват едни от малкото видове лични взаимоотношения, които младите хора с интелектуални затруднения имат. Участниците демонстрираха добро разбиране за това какво представлява добро или лошо приятелство, но се

сблъскаха с трудности при идентифицирането на предупредителни признаци за манипулация или експлоатация. Това подчертава значението на редовната работа с млади хора с интелектуални затруднения за установяване на лични граници, което да им позволява да разграничават различните лични взаимоотношения и да разбират и уважават тези граници.

Темата за сексуалното здраве, осъзната през въпросите за спазването на хигиената за запазване на здравето, е относително добре позната на участниците, говорят свободно, с известни уточнения от тяхна страна „тази дума няма да я кажа“. Отношението им към сексуалната активност обаче варира в зависимост от личния им опит. Някои смятат, че това е тема табу, и предизвиква срам и присмех, докато други правят сериозната заявка, че са запознати със същността на сексуалната активност – от филмите.

Обучителите споделят, че участниците разбират идеята за правото на уединение; в същото време дългогодишния опит в съобразяване с околните проличава в отношението към темата като нещо по-скоро абстрактно. В повечето случаи те зависят изцяло от своите близки, които им осигуряват някакво уединение, доколкото това не ги поставя в риск. Така например, един от участниците хипотетично поставя въпроса дали, ако момиче му отиде на гости, трябва да я покани в стаята си, за да бъдат насаме. От начина, по който задава въпроса, проличава, че не е убеден, че това в действителност може да се случи.

Болшинството от участниците имат сравнително добри познания относно разликите между телата на жените и на мъжете. В тази сесия се използва траш арт техника, като в задачата за изработване на човешка фигура от телена конструкция и рециклирани материали, всяка група решава какъв пол да има фигурата и съответно я изгражда така, че да има характерните за мъжка или женска фигура форми. Прилагайки тази арт техника, участниците видимо преодоляват притеснението си, използват правилните наименования на половите органи и говорят свободно за телата на мъжете и жените.

Според обучителите, участниците обсъждат спокойно и темата „бременност, непланирана бременност и родителство“, като проличава нагласата, че тя не се отнася до тях. Всъщност, рефлектират по тези въпроси основно от гледна точка на това, колко много пари струва отглеждането на дете, и много по-малко за това, че се изискват редица познания и умения, за да бъдеш родител. Участниците проявяват умерен интерес към темата за контрацепцията и полово-предаваните инфекции (ППИ), демонстрират известни познания; факт е, че всички, с изключение на една участничка в

една от групите в България, говорят за средствата за предпазване от нежелана бременност и ППИ като за нещо, което не се отнася до тях.

Темата за достъпа до информация в интернет и общуването онлайн е близка на повечето участници, и обучителите акцентират върху безопасността в този процес. Някои от участниците споделят, че са ставали обект на преследване от страна на непознати, с които са споделили лична информация онлайн; не са малко тези от тях, които не разбират/не успяват да спазват границите, когато общуват с някого в социалните мрежи. Теоретично познават и демонстрират разбиране на правилата; проблемът идва от това, някой да прояви „личен“ интерес към тях (да иска да се запознаят, да „станат приятели“) - приятното усещане някой да прояви интерес към теб, независимо от мотивите, ги кара да забравят правилата за безопасност.

Разговаряйки с участниците относно техните права и отговорностите, които произтичат от тях, обучителите установяват, че младите хора с интелектуални затруднения разбират идеята за същността на правата, а мотивацията за изпълнение на отговорностите е по-скоро външна. Обучителите се обединяват около твърдението, че за да могат да отстояват правата си, разговорите следва да бъдат чести и регулярни, за да може това знание да се интернализира. По време на дискусиите участниците демонстрират познания относно правото на всеки да не бъде злоупотребявано с него/нея. Необходима е доста повече работа, за да е възможно не само да бъдат убедени, че имат това право, но и да не позволяват в реалността някой да го нарушава.

Участниците до голяма степен разбират/осъзнават правото на всеки да бъде приеман такъв, какъвто е, и демонстрират склонност да бъдат толерантни към различията на другите; нагласата, че околните също им дължат такава толерантност, не е напълно изградена.

По отношение използването на арт техниките
Използването на отпадъчни материали в учебните дейности дава множество възможности за илюстриране на информацията и за изпълнение на задачи, в които се прилага наученото. Според арт менторите, участниците в трите български групи познават добре траш арт техниките, включват се в изпълнението на дейността веднага, с ентузиазъм, дават редица идеи как да бъде изпълнена задачата. Така например, участничките в сесията „Познаване на собственото тяло“ избират да изработят постер на женско тяло, като изобразят репродуктивната система на жената с отпадъчни материали, работейки с много по-голяма активност от очакванията на обучителите. За участниците в белгийската група траш арт техниките са относително нови, което активира техния

интерес и ангажираност. Според всички обучители и арт ментори, траш арт техниките създават добри възможности участниците с интелектуални затруднения да използват въображението си, да концентрират вниманието си върху художествената дейност, като в същото време „забравят“ факта, че дадена тема е притеснителна и да говорят свободно по нея. В хода на изпълнение на настоящата обучителна програма, траш арт техниките се доказват като ефективно допълнение към методите на неформалното обучение – стимулират дискусиите, задачите с въпроси и отговори, подпомагат презентиранията и дават възможност за получаване на качествена обратна връзка за състоянието на процеса.

Техниката Изработване на музикални видеоклипове също беше прилагана с известни разлики в различните групи. Член на белгийския екип е музикант и текстописец, а участниците в обучението влизаха в различни роли при изработването на клипове на новосъздадените песни. Българският екип избра формата на изработване на клип от снимки или няколкосекундни видеа от провеждането на сесията, озвучен от популярна българска песен, свързана с темата, и изработен с помощта на мобилно приложение в почивката между двете части на занятиято. Гледането на готовото видео носи значително удоволствие на участниците, като обсъждането му стимулира обобщението на сесията. Този метод много бързо получи популярност сред участниците, които несъмнено се чувстват добре с идеята, че могат да изиграят/пресъздадат емоция/състояние/чувство.

В прилагането на метода импровизационен театър, с белгийската група работи професионална актриса. Българските участници имаха опит в използването на импровизационни упражнения от ролеви игри и в различните задачи успяваха адекватно да изиграят ситуации/емоции/състояния. Обучителите споделят впечатленията си, че младите хора с интелектуални затруднения, макар емпатийно да разбират чувствата на други хора, се затрудняват да изиграят емоция, която не изпитват в момента. Опитът на обучителите сочи, че използването на, макар и семпъл, реквизит при изпълнението на импровизационни упражнения, донякъде стимулира процеса на влизане в роля, на изиграване на ситуация, чрез която да изразят чувства на персонажа/своите чувства.

Интересен е опитът от включването на младежи от Детско-юношеския театър „Златното ключе“ при ЦПЛР – ОДК, Варна в две сесии, в които се използват импровизационни упражнения. Съвместното участие на младите хора с интелектуални затруднения, преминали през цялата обучителна програма, и младите актьори, които се обучават да влизат в различни роли, в сесии по теми, които

са актуални за всички поради близката им възраст и социална среда, дава допълнителни възможности за учене и за двете групи.

Обучителите и на белгийската, и на българските групи посочват, че с всяка следваща сесия, в която се използват арт техники, участниците стават все по-спокойни и уверени, споделят с тях и с останалите, като използват и формите на изкуството за тази цел.

Обсъждане: Човешката сексуалност си остава чувствителна тема, в основата на което стои същността на сексуалната активност като интимна дейност. В допълнение към различията между хората, дължащи се на разбирания, вярвания, ценности, обсъждането на теми, свързани със сексуалността, потенциално може да създаде риск от осъждане, критично отношение, отхвърляне.

Това разбиране е в основата на идеята на всяка обучителна програма относно взаимоотношенията и сексуалността. Работата с млади хора с интелектуални затруднения в тази насока задължително трябва да отчита чувствителността на тематиката, в съчетание с вярването, че обучението, предоставянето на информация, но задължително заедно с развиването на техните комуникативни умения, са единствените форми, които могат да послужат като превенция на сексуалната злоупотреба.

Социалното включване на хората с интелектуални затруднения все още е далеч от действително реализиране, макар да се увеличават примерите в Европа, в т.ч. и в България, на лица с интелектуални затруднения, които водят независим живот, и тенденциите са те да стават все повече. Този факт налага задължителния характер на обучението относно взаимоотношенията, в т.ч. и сексуални, с хора извън близкия им кръг.

Изводите от обучителната програма, предмет на настоящия текст, сочат необходимостта с хората с интелектуални затруднения да се работи за това, да могат да определят своите лични граници и да разпознават ситуацията, в които някой, независимо в каква позиция е (връстник/близък/специалист), нарушава техните граници, както и за разбирането на рисковете, които произтичат от споделянето на лична информация и от прекомерното демонстриране на близост.

Като част от едно всеобхватно обучение относно взаимоотношенията и сексуалността, е застъпено и самостоятелното вземане на решения. Налага се изводът, че тъй като участниците са живели и продължават да живеят в защитена от всеки и всичко среда, често дори у дома не им се дава възможност да правят собствени избори и да взимат самостоятелни решения. Младите хора с интелектуални затруднения трябва да имат

възможността по-често да упражняват вземането на самостоятелни решения, в т.ч. и за важните решения в техния живот. Затова е нужно регулярно да получават полезна информация, която да им помага да бъдат независими и в безопасност, водейки самостоятелен живот, и да се работи за развиване на уменията да я прилагат в живота си.

Заклучение: Обучението относно взаимоотношенията и сексуалността дава на хората най-сигурните предпазни средства срещу здравни щети и сексуално насилие. За да бъдат хората с интелектуални затруднения реално включени в живота на общността, към което обществото би следвало да се стреми, те имат нужда от такава защита, подобно на всички останали хора. Обучението би трябвало да бъде всеобхватно, адекватно, достъпно и навременно. Макар, че учителите често ще се притесняват дали техните участници в действителност ще бъдат в състояние да приложат наученото на практика, при всички случаи е по-добре да се направи възможното, за да получат хората средства да се предпазват.

Представената обучителна инициатива се реализира в рамките на проект „СаХаСо – Щастливи и сигурни в обществото“, финансиран с подкрепата на Европейската комисия. Тази статия отразява само мнението на авторите. Комисията не носи отговорност в случай на използване на каквато и да е информация, съдържаща се в него.

Литература:

1. Crawford, C. (2003) Towards a common approach to thinking about and measuring social inclusion. Roehar Institute, 2003. <http://www.ccsd.ca/events/inclusion/papers/crawford.pdf>
2. UNCRPD <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
3. The Charter of Fundamental Rights of the European Union. https://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm
4. EU Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPubs=yes>
5. EASPD (2018) Belgium Fact Sheet on Social Care &

- Support Services Sector for Persons with Disabilities. EASPD-Belgium_fact_sheet.pdf
6. EVRAS, éducation à la vie relationnelle, affective et sexuelle. <https://www.evras.be>
 7. SENSOA - Sexually healthy with Sensoa. <https://www.sensoa.be>
 8. <https://loveguide.bg>
 9. Вж. например, www.semeistvo.bg and their Marriage Week Bulgaria : Седмица на брака - Начало (brak.bg), Седмица на брака / Marriage Week Bulgaria - YouTube
 10. UNESCO 2018. International technical guidance on sexuality education. An evidence-informed approach. Paris, 2018. <https://cdn.who.int/media/docs/default-source/reproductive-health/sexual-health/international-technical-guidance-on-sexuality-education.pdf>
 11. L'éducation sexuelle et relationnelle, la grande absente des bancs de l'école - Le Soir
 12. Le parlement de la Fédération Wallonie-Bruxelles adopte le décret sur l'éducation à la vie affective et sexuelle - La Libre, accessed on 18.09.2023
 13. Guide pour l'Éducation à la vie relationnelle, affective et sexuelle (Evras) : les critiques sont-elles fondées ? - rtbf.be, accessed on 18.09.2023
 14. https://www.mh.government.bg/media/filer_public/2020/12/29/proekt_na_natsionalna_zdravna_strategiia_2021-2030.pdf
 15. Fédération Laïque de Centres de Planning Familial. <https://www.planningfamilial.net>
 16. Научете повече за проекта SaHaSo Erasmus+ тук: <https://u-thrive.org/sahas0/>
 17. Вж. например L'EVRAS dans mon école spécialisée; Handicap (planningfamilial.net); Zanzu(<https://www.zanzu.be/en>)
 18. Freilich, R., & Shechtman, Z. (2010). The contribution of art therapy to the social, emotional, and academic adjustment of children with learning disabilities. *The Arts in Psychotherapy*, 37, 97- 105
 19. Slayton, S. C., D'Archer, J., & Kaplan, F. (2010). Outcome studies on the efficacy of art therapy: A review of findings. *Art Therapy*, 27, 108-118.
 20. Henley, D. (1998). Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder. *American Journal of Art Therapy*, 37(1), 2-11.

! Адрес за кореспонденция:

Станка Момчева

Сдружение за подкрепа на лица с умствени затруднения

гр. Варна, кв. Чайка, бл. 67, вх. Б

Email: dc.riviera.vn@gmail.com